

ЕКОНСТРУКЦІЯ ЧИ АДЕКВАТНЕ ПРОЧИТАННЯ МИНУЛОГО В ІСТОРИЧНОМУ РОМАНІ

Анотація. У статті зроблено спробу висвітлити проблемні питання реконструкції минулого в історичному романі. Про історичне пізнання, художнє розуміння і тлумачення минулого особливу увагу зосереджено на концепціях Г.-Г. Гадамера і Г.-П. Яусса.

Ключові слова: Гадамер, герменевтична «тріада», інтерпретатор, історичний роман, конкретно-історичний досвід, реконструкція, рецептивна естетика, текст, теорія мімезису, художня інтерпретація минулого, часопростір, Яусс.

Специфіку історичного роману, як будь-якої галузі письменства, переважно “виводять” з аристотелівської теорії мімезису при художньому тлумаченні дійсності, яка є предметом цього тематично-жанрового різновиду художньої прози, а також із принципів мистецького освоєння в ньому дійсності, яку часто тлумачать як зображення у формах життя. Така настанова звужує творче завдання письменника, зводить його до реалізму, нехтуючи іншими стильовими явищами, які не поступаються перед ним. Адже історичний роман може бути бароковим, романтичним, модерністським, авангардистським тощо, найчастіше – полістильним, але з доміантним стилем, не обов’язково реалістичним. Так, прозаїки минулого століття випробовували можливості символізму, імпресіонізму, експресіонізму, сюрреалізму і т. д., користувалися засобами іронії, гротеску, одивнення тощо при осмисленні подій і поведінки героїв давнини.

Життєвий матеріал історичного роману має таку прикметну рису: письменник знає його не з власного досвіду, як це властиво для роману про сучасність, а опосередковано, через досвід інших, відбитий у документах, архівних матеріалах, літописах, щоденниках, листах, спогадах, художніх творах і критичних матеріалах. Прозаїк, якщо посилається на теорію мімезису, насправді наслідує не колишню дійсність, а її рецепцію, задокументалізовану в різних текстах, в яких може подано суб’єктивне розуміння і тлумачення подій, що не завжди відповідають реаліям. Йому доводиться мати справу з ідеями і коментарями інтерпретаторів, тому він, щоб дійти до істини, мусить володіти тонким історичним чуттям, інтуїтивним осягненням фактів, прихованих за товщею часу, іноді деформованих різними ідеологічними моделями та особистісними, емпатичними або упередженими ставленнями до дійсності – від захоплення нею до її заперечення, від міфотворення до ігнорування та зумисного умовчування невігідних або незручних фактів.

Попри те, у літературознавстві і критиці поширене уявлення, ніби історичний роман відрізняється від інших прозових творів про минуле насамперед тим, що він реконструює у художній формі не просто давнину, “не власні переживання, а за джерелами” попередніх поколінь [4: 358],

тобто використовує фіксований у документах конкретно-історичний досвід, що відрізняється від сучасного твору, який відображає незавершений життєвий матеріал, своєю часовою завершеностю на відстані, не меншій, ніж життя одного покоління, на чому наголошує більшість дослідників цього жанру. Змальовуючи певну історичну добу подію чи особу, романіст визначає їх місце і роль в історії країни, народу, розкриває їх зміст, характер, ті національні і соціальні наслідки, які вони залишили після себе. Водночас він мусить судити своїх героїв за їх часом, а не за поглядами свого часу, дивитися на світ їхніми очима, жити їхнім життям, міркувати відповідно до їх інтелектуального розвитку, душевного стану, звичаїв і законів. А це вже велика проблема, яка потребує пильного аналізу.

Справді, жанр передає і осмислює конкретно-історичний досвід, який для нас, сучасників, є вже досвідом минулого, тільки поновити його у первісному вигляді, навіть на підставі документальних матеріалів та свідчень очевидців, неможливо, хіба що письменнику вдається запропонувати художню модель – певну знакову систему, ідеалізований образ у яскравих зображально-виражальних формах, що на основі аналогії відтворює структуру та перебіг колишніх подій, які вже не пізнаються безпосередньо. Прозаїк, будучи зв’язаним своїм часом і простором, “не може потрапити в колишнє, безпосередньо відчуті минулі події або стати якщо не учасником, то бодай їх споглядачем, і тому він звертається до багатой уяви, без якої неможлива будь-яка творчість, як і без авторського трактування зображуваних реалій”, при цьому “фантазія не замінює документа, радше дає йому друге життя, наділене певним ступенем вірогідності” [6: 7]. Це вже буде одна з історичних версій, одна з вірогідних моделей колишніх подій, що відображає оригінал і – не більше. Реконструювати минуле в адекватних формах ще нікому не вдалося, як не вдалося двічі ступити в одну і ту ж воду.

Не треба забувати й того, що письменник не просто переосмислює історичні документи та інші джерела, він постає їх читачем, інтерпретаром, трансформує їх у художні образи. Тут спостерігається накладання суб’єктивних вражень на сприйняття минулого, що залежить від рівня авторської обізнаності з ним, уявлень про світ, ідеологічних схем,

конвенційних інтересів, особистих симпатій та антипатій. Тому різні художні інтерпретації минулого – неминучі. У багатьох творах історичної прози тлумачення колишніх подій відрізняються одне від одного, спільна фабула може розгорнутися у необмежену кількість сюжетних ліній, іноді надто віддалених одна від одної. Проблема художнього розуміння і тлумачення минулого набуває особливого загострення, особливо коли між автором і подією, яку він зображає, пролягає велика часова дистанція. Не завжди адекватному усвідомленню історичних явищ, людських вчинків сприяє знання документа, адже найчастіше письменники й історики розглядають їх з позицій свого віку, приписують їм невласиві характеристики, адже не можуть опинитися в давніх ерах. Очевидно, на цій підставі може виникнути думка про неможливість адекватного розуміння минулого, про свавілля інтерпретацій, або їх конфлікт (П. Рікер), про розриви культур і всередині культури, які не може компенсувати жодна реставрація.

Г.-Г. Гадамер, розглядаючи такі суперечності історичного пізнання, спираючись на положення історичності людського буття, обґрунтовані В. Дільтеєм, уточнював їх, доводячи, що “фундаментальне визначення людини полягає не в її здатності бути в історії, а її властивості бути історією” [2: 333]. Індивід немовби виходить за межі лінійної спрямованості з минулого в майбутнє через сучасне, прагне навести живий діалог між різними епохами, досягти взаєморозуміння і взаємозгоди, вчитуючись у колишні документи, які не так відмежовують інтерпретатора від себе, як об’єднують його із собою завдяки мові, що лишається відносно стійкою при постійній зміні форм дійсності. Особливого значення герменевт надавав поетичному слову, здатним “зупиняти час”, схоплювати істотне, висловити невимовне.

Важливим моментом у концепції Г.-Г. Гадамера є ідея спростування практики реконструкції минулого. Спираючись на принцип буття *Dasein* (тут-і тепер), запроваджений М. Гайдеггером, коли в текстах перетинаються минуле і майбутнє крізь призму сучасності, дослідник висвітлює чуття історичності. Воно безпосередньо проходить через людську психіку, дозволяючи переносити досвід минулого на досвід сучасного інтерпретатора. Це змінює ситуацію розуміння дійсності як цілісного явища. Адже майже завжди письменник і літературознавець рухалися до тексту, накладаючи на нього свої уявлення, невласиві йому ідеологічні, етичні, естетичні схеми, приписували йому нехарактерні особливості. За пропозицією Г.-Г. Гадамера, продуктивніше іти “не до тексту, а від тексту (а також стильової тенденції, школи, напряму, періоду, епохи), який пропонує притаманний тільки йому ключ прочитання, внеможливлуючи деформацію аналізованого твору, що кожного разу потребує тільки свого, не типового ключа прочитання” [2: 334].

Авторитетом користується писаний текст, зважаючи на його стабільність, автентичність, зв’язність інформації, здатність її зберігати, тому

є предметом філологічних, історичних тощо досліджень. Проблема виникає, коли йдеться про усний текст, якому не властиві ознаки, притаманні писаному документу. Цю недовіру спростували фольклористи (Ф. Колесса, К. Квітка та ін.). До речі, з погляду постмодернізму текстом можна вважати все, що має внутрішню структуру, свою знакову систему (дерево, погода, тварина, птах, зоряне небо, архітектурні споруди тощо), яка потребує відповідного декодування. Ним слід вважати історичну епоху як цілісне явище, лише частково відображене у писемних документах, в яких не завжди відображена її духовна атмосфера, що часто потрапляє у пастку фігури умовчання. Вона наділена власною знаковою системою, сподівається від майбутнього інтерпретатора толерантного діалогу, відповідної рецепції. Головне його завдання, полягає у віднаходженні шляхів до істини як мети, якої він, як застерігає Г.-Г. Гадамер, ніколи не досягне, лише постійно до неї наближатиметься. Таке застереження усуває будь-які вердикти, присуди в останній інстанції, на жаль, поширені і в історичній прозі, і в критиці на неї. Герменевт розкривав сутність горизонту очікування, досягнення якого усуває історичну дистанцію, сприяючи особистості бути історією, вільно пересуватися часопростором [5: 269]. Йдеться про мистецтво рецепції, що залежить від рівня компетенції інтерпретатора, його обізнаності з історичним, соціальним, культурним, історико-літературним контекстом твору, від виробленого естетичного смаку і конгеніальності, тобто “здатності інтерпретатора віднаходити глибші шари тексту, ніж ті, які усвідомлено подав автор” [7: 236].

Горизонт очікування повинен бути ні завищеним, ні заниженим, забезпечувати відповідність тлумачення певному явищу, яке зазнає декодування. Близьким до цієї концепції є концепція збіжності горизонтів розуміння, запроваджена в рецептивну естетику Г.-Р. Яуссом для повноти реалізації герменевтичної “тріади”: розуміння, тлумачення, застосування. Дослідник розрізняє історичний і сучасний горизонти при їх зіставленні, злитті, перетворенні на нове поле зору, що розкривається під час діалогу між двома мовцями і наявності відкритого і разом з тим закритого тексту, що має прихований зміст. Г.-Р. Яусс переконаний, що “жоден текст ніколи для того не писався, щоб філолог філологічно, а історик історично його прочитав і проінтерпретував” [8: 299]. Подія минулого байдуже до майбутніх тлумачень, на які вони не можуть вплинути або їх підкоригувати. Вони важливі насамперед для живих, які з погляду сучасності намагаються досягнути свого буття в історичній перспективі, тому постійно звіряють свої вчинки з досвідом минулого, постійно його перечитують, пригадують колишні події. Суть цієї практики полягає в тому, що “досвід читання попереднього читача можна наздогнати актуальним читанням пізнішого читача, знаходячи “різницю” в “самій інтерпретації” [8: 299].

ЛІТЕРАТУРА

1. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. – Львів: Літопис, 1996. – 634 с.
2. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Основи філософської герменевтики: У 2 т. / Г.-Г. Гадамер. – К., 2000.
3. Герменевтика і проблеми літературознавчої інтерпретації. – Тернопіль, 2006. – 346 с.
4. Гос К. Г. К вопросу о сущности и функции современной русской исторической прозы / К. Г. Гос // Zeitschrift für Slawistik. – Band 31. – 1986. – 8. – С.351-356.
5. Ковалів Ю. І. Абетка дисертанта: методологічні принципи написання дисертації / Ю. І. Ковалів. – К., 2009. – 460 с.
6. Ковалів Ю. І. Вступ // Александрова Г., Богданова М., Мельнікова Ю., Співак І. Особливості української історичної прози ХХ ст. – Донецьк: Юго-Восток, 2008. – С.6-11.
7. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / Авт. – уклад. Ю. Ковалів. – К., 2007.
8. Яусс Г.-Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Г.-Р. Яусс // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів: Літопис, 1996. – С. 277-304.

Ivan Shynkar

Econstruction or adequate interpretation of the past in historical novel

Resume. The attempt is made in the article to show problematic issue of reconstruction of the past in historical novel. Prohistoric knowledge, artistic, understanding and interpretation of the past are showed on the conceptions of H-G. Gadamer and H-R. Jauss.

Key words: Gadamer, hermeneutic "triad", interpreter, historical, novel, particularly historical experience, reconstruction, receptive aesthetics, text, theory of mimesis, artistic interpretation of the past, space of time, Jauss.